

DOI: 10.7596/taksad.v8i4.2236

Citation: Eyüpoğlu, O., & Perşembe, E. (2019). Din ve Toplumsal Kurumlar Arası İlişkilerdeki Tamamlayıcı Niteliğin Önemi. *Journal of History Culture and Art Research*, 8(4), 464-483. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v8i4.2236>

Din ve Toplumsal Kurumlar Arası İlişkilerdeki Tamamlayıcı Niteliğin Önemi

The Relationship Between Religion and Social Institutions: A Functionalist Approach

Prof. Dr. Osman Eyüpoğlu *

Prof. Dr. Erkan Perşembe **

Abstract

The institutions consisting a society can be classified sociologically by six basic institutions such as family, education, religion, economy, politics, and spare time. A society can only exist through complemented relations between these institutions. Each institution meets a basic need of society. When all these institutions fulfill their duties, all societal needs are met in a balanced way. For this reason, it is expected that a harmony should be between these institutions that serve to the same aim. If any society can exist as a whole, this situation shows that there is naturally a harmony between those institutions. Therefore, there should be a complemented quality between these institutions. In case of social changes, it is seen negatively that religion is generally abstracted by other social institutions. In fact, it is expected that those who perform these applications should act according to the scientific realities. Social and historical realities have indicated that the institution of religion is not an institution that contains discourses against to the society called as superstructure, but it is an institution that provides an ontological legitimacy to which all institutions need. For this reason, in case we act in accordance with these social realities in all of our social arrangements, we take advantage maximum from all of those institutions, especially in the institution of religion. Hence, there is a complemented relation between religion and society or between religion and the world or between the world and the next world.

Keywords: Sociology of Religion; religion, social institutions; relations with religion-society.

* Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: osman.eyupoglu@manas.edu.kg

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-mail: erkanper@omu.edu.tr

Öz

Toplumu oluşturan kurumlar sosyolojik anlamda, aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset ve boş zaman olmak üzere altı temel kurum üzerinden sınıflandırılabilir. Bu kurumlar arasındaki işlevsel tamamlayıcı ilişki sayesinde toplum var olabilmektedir. Her bir kurum toplumun temel bir ihtiyacına cevap vermektedir. Tüm kurumlar görevlerini icra ettiklerinde bütün ihtiyaçlar da dengeli bir biçimde karşılanmış olmaktadır. Bu sebeple aynı amaca hizmet eden kurumlar arasında bir uyum olması beklenir. Toplum bir bütün olarak var olabiliyorsa, bu durum onu oluşturan kurumlar arasında da bir uyumun doğal olarak var olduğunu göstermektedir. Bu nedenle toplumsal kurumlar arasındaki ilişkinin tamamlayıcı bir niteliğe sahip olması için doğası gereğidir. Toplumsal değişme durumlarında genellikle dinin diğer toplumsal kurumlardan soyutlanması gibi olumsuz uygulamalar gözlemlenmektedir. Bu uygulamaları icra eden iradelerin bilimsel realitelere uygun hareket etmesi beklenir. Sosyolojik ve tarihsel realiteler göstermiştir ki din kurumu, toplum dediğimiz üst yapıya aykırı söylemler içeren bir sistem değil; aksine toplumsal kurumların hepsinin muhtaç olduğu ontolojik meşruiyeti onlara sağlayan bir kurum olmaktadır. Bu nedenle tüm toplumsal düzenlemelerimizde bu sosyolojik realitelere uygun olarak hareket ettiğimiz takdirde, bütün kurumlardan ve özellikle din kurumundan en azami derecede yararlanmış oluruz. Çünkü din ile toplum arasında veya din ile dünya ya da dünya ile ahiret arasındaki ilişkinin doğal niteliği birbirlerini tamamlayıcı olmalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi; din; toplumsal kurumlar; din-toplum ilişkisi.

1. Giriş: Din Nedir?

Din ile toplumsal hayat arasındaki iç içe veya tamamlamacı ilişkiyi anlamının ilk yolu din tanımlarını irdelemekten geçmektedir. Kök (sözlük veya lügat) anlamı açısından din farklı kültürlerde dahi birbirine yakın anlamlara gelmektedir. Arapça'dan başlayacak olursak dinin, “de-ye-ne” ve “dâ-ne” kökünden türediği ve “usul, âdet, tutulan yol, huy” anlamlarına geldiği ifade edilir (Din tanımları konusunda aktaracağımız kısa malumat, ağırlıklı olarak Tümer, 1986: 213-267 olmak üzere, Günay, 2000: 191-205; Akyüz ve Çapcıoğlu, 2008: 41-46; Usta, tsz.: 1-14; Kurt, 2012: 27-40'daki bilgilerden hareketle oluşturulmuştur).

Aramî-İbranî dillerinde din, “mülk, idare etmek, hükmetmek, ceza, yargı, mükâfat” anlamlarına gelmektedir. Farsça'da dinin, *Zend-Avesta*'daki (eski İran inancı olan Zerdüştlüğün kutsal kitabındaki) “din ve mezhep edinmek, inanmak, adet edinmek” anlamındaki “dâena” sözcüğünden türediği belirtilir.

Kur'an-ı Kerim'de din kelimesi, “itaat, teslimiyet, ibadet, millet...” gibi anlamlara gelmektedir (Kâfirûn, 109/1-6; Zümer, 39/11; Yunus 10/104; Âl-i İmrân, 3/19,73; Mâide, 5/3; Bakara, 2/112...).

Eski Yunanca'da din, "korku ile karışık sevgi ve saygı" anlamına gelmektedir. İslam'da Müslümanın Allah karşısında alması gereken tutum da benzer şekilde korku-ümit (havf-recâ) arası bir tutum" biçiminde dile getirilir. Meşhur din fenomenoloğu Rudolf Otto da (1869-1937), "esrarengiz" in (numineux) ya da "kutsal" in (sacrée) iki ana karakteristiği olduğunu ifade eder ve bunları "korkutucu ve büyüleyici sır" (mysterium tremendum facinosum) olarak niteler.

Batı dillerinde din ifadesine gelince: Lactantius, *İlâhi Müessesese (Divinarum Institutionum)* adlı eserinde dinin (religion), "religare" (bağlanmak) kökünden türediğini bildirir. Çünkü insanlar din sayesinde Tanrıya ve birbirlerine bağlanırlar. Köprü kalaslarını birbirine bağlamada saman çöpünden yapılan ipler kullanıldığından dine (religion), "saman çöpünden bağlar" (religiones stramento erant) da denmektedir. Çiçeron'un *Tanrının Mahiyeti (De Deorum Natura)* adlı eserine göre din, bir işin tekrar tekrar ve dikkatlice yapılması anlamına gelen "religere" sözcüğünden türemektedir. Zira dinde ibadetler/ayinler süreklilik arz eder.

Din denince aklımıza genellikle olumlu tanımlar gelmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki dine inanmayanların da (mesela ateistlerin de) bir din tanımı vardır. Dini, inananları açısından ele almak daha nesnel olsa da, dine inanmayanların da din hakkında bir algıya sahip olduklarını dikkate almak ve birer inanç olmaları açısından bu tür algıların hesaba katılarak din hakkında olabildiğince detaylı malumat edinmek zaruridir. Bu açıdan bakıldığında, din ona inanmayanlardan bir kısmına (mesela "din afyondur" diyen Marx'a) göre toplumları uyuşturan; insanı emeğine yabancılaştıran bir anlayış olduğu için olumsuz bir araç/afyon iken; ona inananlara göre ise dünya ve ahirette ebedi huzurun tek kaynağı olmaktadır (Usta ve Eyüpoğlu, 2019: 49-62).

Dinler veya mezhepler arası çatışmaları; başka bir ifadeyle olumsuz dini tezahürleri (Eyüpoğlu, 2004: 195-218) esas alan Marx gibi düşünörlere göre din, insanı kader inancı ile uyuşturmakta, kendine yapılan haksızlıklara karşı sabrı tavsiye etmekten başka bir şey yapmamakta; hatta din savaşlarına bile sebep olmaktadır ve bu nedenle toplumdan dışlanmalıdır.

Araştırmalar dünya genelinde Allah inancının %94 civarında olduğunu gösterirken inançsızların oranı %6'da kalmaktadır. Azınlıkta olmalarına rağmen inançsızların kanaatleri de dikkate alınmaya değerlidir. Bununla birlikte %94 gibi kahir ekseriyetin düşöncelerini öncelemek de yadsınamaz.

Din, kendi açısından iman-amel dengesinin yüzde yüz bir uyum içinde ilerlemesini beklemekle birlikte alan araştırmaları bunun gerçek hayatta tam anlamıyla gerçekleşmediğini göstermektedir (Yılmaz, 2019: 238). Bu durumdaki eksiklik inanç sahiplerinin dinlerini terk etmelerine sebebiyet verecek de değildir. İslam ilahiyatı açısından insan mükemmel olarak yaratılmış ama ahlaken mükemmel olarak doğmamıştır. Diğer bir ifadeyle ahlaklı olmak doğuştan değil sonradan iman-amel dengesi ile kazanılmaktadır. İman-amel dengesinde oluşan fark dünya genelinde %32'ye kadar çıkarken Türkiye'de farkın %24 civarında gerçekleştiği görölmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. İman ve Amel Arasındaki İlişki

İman-Amel İlişkisi	Dünya ortalaması	Türkiye ortalaması
Allah'a inanmayanlar	% 6	% 2
Allah'a inananlar	% 94	% 98
Kendini dindar görenler	% 62	% 74
İman ile amel farkı: 'İnanıyorum ama dindar değilim' diyenler	% 32	% 24

Kaynak: Yaklaşık sonuçlar için bakınız: <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-dindar-orani-yuzde-74-gundem-2432790/>; <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-yuzde-79-u-dindar-yuzde-2-si-ateist-28726133>; <http://www.barem.com.tr/turkiye-dunyaya-gore-daha-dindar/>, 25.10.2017. Britanya örneğinde benzer bir irdeleme için bak., Hamilton, 2009: 455-464. Gençlik bağlamında bir örnek için ise bak., Kardeşahin, 2013: 237-252.

İnanç ile eylem veya iman ile amel arasında uyumsuzluk olduğunda, özü ile sözü ve sözü ile ameli arasında tutarsızlık olan nesiller ortaya çıkar. İbn Haldun'un tespitiyle bu tutarsızlık toplumsal çöküşe neden olmaktadır. İslam dünyasının sosyo-ekonomik olarak Batılı ülkelerin gerisinde kalmasının temellerini inanç ve eylem arasında oluşan uyumsuzlukta aramak yanlış olmayacaktır. İslam dünyasına yöneltilen eleştirilerin ve dünyada hızla yaygınlaşan İslamofobinin en temel gerekçesi de aslında inananların imanı ile amelleri arasındaki uyumsuzluktur. Bu gerekçe doğrudur ama bu iman-amel uyumsuzluğu sadece Müslümanların kusuru değil; yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere tüm dünyada her dinin mensubunda var olan bir eksikliklerdir. Herkeste var olan normal bir eksikliğin sadece Müslümanlara mal edilmesi art niyetli olmanın bir sonucudur. Yani bu eleştiriye tüm dünyada her din mensubu her gün, her an, "bugün özü sözü bir inanan ne oranda olabildim?" şeklinde kendi kendine yapmalıdır. Kısaca, ister Müslüman olsun ister başka herhangi bir din mensubu olsun; inananların kusurlarından hareketle dinin kendisini suçlamak mantıksal tutarsızlıktır. Olumsuz dini tezahürleri ve onlara dayalı dini yaklaşımları dikkate almazsak, dinleri genel özleri itibarıyla birer evrensel ahlak sistemi olarak değerlendirmek mümkündür. Örneğin, Kur'an'a göre Hz. Peygamber yüce bir ahlaki önderdir. Kur'an'a (Mâide, 5/38), Tevrat'a (Çıkış, 20/15) ve İncil'e (Matta, 19/18-19) göre hırsızlık haramdır. Bu durumda dininin *evrensel ahlaki özüne* samimiyetle bağlı her bireyin kusurları gerçekte asgari seviyeye inecektir. Başka bir ifadeyle inancında samimi olmamak, dinlerin değil inananların kusurudur. Sadece inananların eylemlerinden hareketle dinleri yorumlama gibi metodolojik hatalara düşmemek için aşağıdaki tabloda olduğu üzere dinin ne olduğu ve ne işe yaradığı arasındaki *tamamlayıcı ilişkiyi* iyi görmek gerekmektedir:

Tablo 2. Öz ve İşlev Açısından Din

Özsel Tanımlar: Din nedir?	İşlevsel Tanımlar: Din ne işe yarar?
Antropolog <i>E. B. Tylor</i> : Din ruhsal varlıklara inançtır.	<i>E. Durkheim</i> : Din, kutsal şeylerden oluşan bileşik sistemin kilise biçiminde tezahür etmiş halidir.
<i>R. Otto</i> : Din kutsalın tecrübesidir.	<i>J. M. Yinger</i> : Din, insanî problemlerin çözümüne yönelen inanç ve pratikler sistemidir.
<i>M. Spiro</i> : Din insanüstü varlıklarla kültürel bir etkileşimdir.	<i>T. Parsons</i> : Din, ampirik (gözlenebilir, deneysel) olmayan normatif (kurallı) bir inanç sisteminin toplumun eksikliklerini giderme gayretidir.
<i>P. L. Berger</i> : Din kutsal kozmosla (evrenle, kâinatla) oluşturulan beşeri girişimdir.	<i>T. Luckmann</i> : Din, sosyal düzenin anlam alanıdır.
	Antropolog <i>C. Gertz</i> : Din, toplumsal motivasyonlar (güdüler) sağlamaya yönelik semboller sistemidir.
Tanım Kategorisinin Bir Örnekle Karşılaştırılması	
Zekât nedir?	Zekât ne işe yarar?
Zekât bir ibadettir; ibadet niyetine Allah için verilir.	Zekât bir ibadettir ama aynı zamanda sosyal bir dayanışmadır. Bu hikmetine (faydasına) binaen emredilmiştir.

Görüldüğü üzere dinler hakkında ileri sürülen tanımlamalar temelde dinin ne olduğu ile ne işe yaradığı noktasına vurgu yapma derecesine göre farklılaşmaktadır. Örneğin, *olumsuz bir din tanımı* olarak, din ahyon olduğunu ileri süren K. Marx'ın yaklaşımı ele alınabilir. Marx'a göre bir fabrika işçisi dine inanıyorsa emeğinin hakkını aramaz, aza kanaat eder, kaderdir der; kaderimse çekerim der, dünyayı değil ahireti önemseydiğinden sabrederse ahirette cennetle ödüllendirileceğini düşündüğünden hak ettiğinden çok azına kanaat eder. İnsanı emeğinin hakkını aramaktan uzaklaştıran bir zihniyete (hayat anlayışına) götüren din bu yüzden toplumdan dışlanmalıdır der Marx.

Marx'ın aksine, *olumlu bir din tanımı* olarak J. Chevalier'nin yaklaşımı ele alınabilir. Ona göre din, bağlanmak (religare) kök anlamından hareketle; "iki dünyanın (dünya-ahiretin) sahilini birleştiren kurallar" bütünüdür.

Olumlu, en kısa ve meşhur bir din tanımı ise, dini "kutsalın tecrübesi" olarak tarif eden R. Otto'nun yaklaşımıdır.

Olumlu uzun bir din tanımı olarak ise İslam kelamcılarının yaklaşımı verilebilir: Buna göre din, Allah tarafından vahiy yoluyla ve peygamberleri aracılığıyla indirilen; insanların kendi ihtiyaçları ile seçtikleri, saliklerini (inananlarını) dünyada huzur ve güvene, ahirette de kurtuluşa götüren, itikat ve amellerden mürekkep kurallardır.

M. Hamdi Yazır'ın tanımı de kelamcılarının aktarılan tanımlamasına yakındır: Zevil ukûlu (akıl sahiplerini), hüsnü ihtiyaçlarıyla (özgür iradeleriyle) bizzat hayırlara sevk eden bir vaz'ı ilahidir (ilahi kanundur). Bu tanımda özgür seçim için akıllı olmak; irade sahibi olmak için de ilim/bilgi sahibi olmak gerekmektedir.

Görüldüğü üzere genel bir bakışla dinin tanımlarını dahi incelediğimizde onun toplumsal kurumlarla nasıl iç içe bir tamamlayıcı ilişkiye girdiğini görmekteyiz. Yani din bize, dünya ve ahiret mutluluğu için var olduğunu; dünyanın nesnellliğini asla dışlamadığını ama sonsuz mutluluğun da sonlu dünya ile değil; dünyadaki insani-ahlaki davranışlara bağlı bir ahiret hayatını kazanma ile sağlanabileceğini; kısaca dün-dünya arasındaki tamamlayıcı ilişkiyi iyi kurmamız gerektiğini ifade etmektedir.

Gelinen bu noktada toplumsal bir kurum olarak dini ele aldıktan sonra onun tek tek diğer kurumlarla ilişkisine değinmek daha yararlı olabilir. Zira bilindiği üzere Sosyoloji disiplinde din de toplumsal bir kurum olarak ele alınmaktadır.

2. Toplumsal Bir Kurum Olarak Din

İleride ilgili yerinde biraz daha ayrıntılı ele alınacağı üzere Sosyolojik ifadesiyle *kurum, toplumda temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan kalıplaşmış davranışlar kümesidir*. Buna göre din de, insanın inanma ihtiyacını, ölümsüzlüğü yakalama arayışını gidermek üzere temeli ilahi kaynaklı, önemli bir kısmı da örf sayesinde oluşturulan kurallar bütünüdür. Dinin varlığına bizi inanmaya sevk eden en önemli soru “nasıl var olduk; nereden geldik; niçin geldik; nereye gidiyoruz; niçin gidiyoruz; kısaca hayatın anlamı nedir” sorusudur. Bu soru hayatın anlamını bulmamızı sağlar. Hedefi olmak, anlamlı bir hayata sahip olmak demektir. Ama hayata gelmemizin ve ölümlü olmamızın gayesini nereden öğreneceğiz?

İşte hayatın anlamını sorgulamak, nereden geldiğimize ve nereye gittiğimize dair varoluşsal sorulara cevap bulmak da belki en önemli ihtiyaçtır. Nereden gelip nereye gittiğimize dair merakımız, bizi hayatın anlamını bulmaya ve böylece ölümsüzlük arzumuzu tatmin edecek en tutarlı cevabı öğrenmeye sevk eder. Ölümlü varlığın ölümsüzlüğü arzulaması, gerçekte onun ölümsüz bir kaynaktan geldiğine işaret eder. İnsanlığın %94 ile %98 arası bir çoğunluğu bu sorulara ilişkin cevabı dinde bulduğunu beyan etmektedir. Bu nedenle dinin varlığının en merkezi noktası, ölüm hadisesinin akıllara getirdiği yok olma korkusuna karşı aklın ve dinin beraberce verdiği ölümsüzlük cevabıdır yani sonsuz ahiret hayatına dair inanç ilkesidir.

Hayatı ölmek istemeyecek kadar sevme eğilimimiz, bu hayattan sonra başka bir hayat olduğunu vaat eden dine insanın inanmasını kolaylaştırmaktadır. Dinin, bu hayattan sonra sonsuz bir ahiret hayatı olduğunu ve bu dünyada ahlaklı yaşayanların bu sonsuz hayatı hak edeceklerini söylemesi, insanın ölümsüzlük arzusuna en güzel cevap olmaktadır. Bu nedenle din, ta ilk insandan bugüne kadar ve hatta dünya var oldukça hayatımızda önemli yeri olan kurallar bütünü olmaya devam edecektir. Çünkü din hem dünya hayatına dair olumlu, nesnel ve rasyonel söylemler dile getirmekte ve hem de kişinin sevdikleriyle beraber yaşayacağı sonsuz bir hayatı vaat etmektedir.

Din dediğimiz kurum ahlaki boyutu sayesinde diğer kurumlarla yani hayatın her alanıyla; bilimlerin tümüyle *olumlu-tamamlayıcı bir ilişki* içindedir. Bu nedenle dinin her meslekten insana söyleyecek sözü vardır. Bir fizikçiye *insanların zararına değil yararına çalış* deme hakkı vardır; bir müzisyene *insanları kötülüğe değil, iyiliğe teşvik eden besteler yap* deme hakkı vardır... Kurumlar arasında olduğu gibi bilim dalları arasında da tamamlayıcı bir ilişki vardır. Mesela bir din sosyoloğu

vazifesini icra ederken bir müzisyene muhtaç olabilir. Örneğin bir şehirde ortaya çıkan bir müzik grubu gittikçe çok taraftar topluyorsa artık bir gün onların sosyal ve dini hayatını inceleme ihtiyacı duyabilir ve bunun için müzik anasanat dalından bir uzmanın yardımına başvurabilir.

Dinin ahlaki boyutu olduğu gibi, bütün bilimlerin de ahlaki bir yönü vardır. Örneğin bir fizikçi en temiz, kolay, güvenilir ve ucuz enerji kaynağını arayabilir ama bunun atom bombası olarak sonuçlanmaması için elinden geleni de mutlaka yapmalıdır. Adeta *'ben bilim adamıyım bu iş siyasetçilerin ve toplumbilimcilerinin işi bana ne!'* dememelidir.

Albert Bayet, *Bilim Ahlakı* adlı eserinde (Bayet, 1993), dinsel ahlaka (dinin ahlaki yönüne) kısaca dine gerek olmadığını; bilim ahlakının (insanlığa hizmet yönünde yapılacak bilimsel faaliyetlerin) hayatta bize yeterli olduğunu ifade ederken, bilimle dini yaklaşık 10 başlık altında karşılaştırmakta ve bu karşılaştırmaların ilk 9'unda kendince hep din kaybetmekte; bilim kazanmaktadır. Bu kitabı okuduğumuzda bize ilginç gelen karşılaştırma 10. başlık altında yapılanıydı. Burada din ve bilim "insanın ölümsüzlük arzusuna" verecekleri cevaplar açısından karşılaştırılıyor ama neticede Bayet'e göre ikisi de eşit puan alıyordu. Bayet'e göre de dinin en iddialı/kuvvetli olduğu alan, ölümsüzlük arzumuza ahiret inancı ile cevap verdiği alandır. Ama ona göre bilim de insanı ölümsüz kılabilir; mesela Edison gibi faydalı bilimsel bir icat ile insanların gönlünde/hatıralarında ölümsüz olabiliriz. Bu cevap Bayet'in dolaylı bir tarzda insanın ölümsüzlük arzusunu dinden başka bir şeyin tam manasıyla tatmin edemeyeceğini kabul ettiğini göstermekteydi. Gerçekten de bugün lambayı yakmak için her anahtara bastığımızda yüzde kaçımız Edison'u hatırlamakta ve "teşekkürler Edison" demekteyiz? Belki de %1'imiz bile değil. Sonra kaldı ki tümümüz her anahtara bastığımızda "teşekkürler Edison" desek bile bu memnuniyetimizin Edison'un ölümsüzlüğüne ne faydası var? Biz başkalarının hafızalarında veya hatıralarında ölümsüz olmakla tatmin olamıyoruz; biz bizzat tekrar kendi somut varlığımızla ölümsüz olmakla ancak tatmin olabiliriz.

Biz insanların memnuniyetini de kazanmak isteriz ama bizi asıl ölümsüz yapacak olan Allah'tır. Ölümsüzlük için Allah'ın da rızasını kazanmamız gerekir. İnsanlar bizden memnun ise Allah bunu dikkate alacak ama eğer Tanrı'ya inanmamışsak; mesela Edison gibi bir faydalı icat yapmış ama Tanrı'ya inanmamışsak, yaptığımız iyiliklerin karşılığını zaten dünyada alırız (ki Edison da kat kat fazlasıyla buluşunun dünyevi karşılığını almıştır) ama inanmadığımız için öteki dünyada bir şey talep etme hakkımız olmayacaktır. Bu yönde Kur'an, "insanı ancak bireysel gayreti kurtarabilir" (Necm, 53/39) ve "herkes ne yapmışsa karşılığı tastamam verilecektir" (Zümer, 39/70) buyurmaktadır. Buna göre zaten Edison yaptığı icadın dünyevi karşılığını fazlasıyla almış; internetten de kolayca öğrenilebileceğimiz üzere bu işten epeyce maddi bir kazanç sağlamıştı.

Kısaca insanın ölümsüzlük arzusuna en iyi cevabı insanlık tarihinde dinden başkası verememiştir ve veremeyecek de. Bu durumda dini şöylece tarif etmek en tutarlı bakış açısı olarak karşımıza çıkmaktadır: Din;

- a) Rasyonel açıdan iç tutarlılığı (akla yatkınlığı; doğruyu);
- b) Ahlaki açıdan iyiyi;
- b) Bilimsel açıdan tüm nesnel/müspet esbaba tevessülü;
- c) Hukuki-siyasi açıdan meşruluğu (örfe uygunluğu);

d) Psikolojik açıdan ruhsal tatmini (ölümsüzlük arzusunu) ve

e) Sosyolojik açıdan da toplumsal huzuru/refahı sağlayıcı nitelikleri (Eyüpoğlu, 2016: 249-250) nedeniyle insanlığın en eski ve en gerekli kurumudur.

Din bu kadar önemli bir kurum olsa da, Allah'ın insanları imtihan için özgür yaratması vesilesiyle herkes inanmamakta; inananlar da sürekli aynı dindarlık seviyesinde kalamamaktadır. Dini hayatta da ileri geri, zikzaklı değişmeler meydana gelmektedir. Bu gelgitli durum sadece din bakımından değil gerçekte diğer kurumlar açısından da söz konusudur.

Dolayısıyla din de dâhil sosyal kurumların önemi, bu kurumların bize yüklediği davranışlara hakkıyla uyup uymamamıza bağlı değildir. Günümüzde sosyal yardımlaşma duygusu zayıflasa da bu kural eskiden olduğu gibi şimdi de aynı derecede hayati öneme sahip olmaya devam etmektedir. Benzer şekilde dine bağlılıkta da zaman zaman zayıflamalar olsa bile din de diğer kurumlar gibi sosyal hayatımızdaki canlı önemini aynen korumaya devam etmektedir.

Kısaca, dinin yukarıda da izah ettiğimiz üzere rasyonel açıdan iç tutarlılığı (akla yatkınlığı; doğruyu); ahlaki açıdan iyiyi; bilimsel açıdan tüm nesnel/müspet esbaba tevessülü; hukuki-siyasi açıdan meşruluğu (örfe uygunluğu); psikolojik açıdan ruhsal tatmini (ölümsüzlük arzusunu) ve sosyolojik açıdan da toplumsal huzuru/refahı sağlayıcı nitelikleri (Eyüpoğlu, 2016: 249-250) ihtiva etmesi onun önemini ve diğer toplumsal kurumlarla arasındaki *tamamlayıcı niteliği* göstermektedir.

Netice olarak din, tüm dünyada; en ilkelinden en gelişmişine her toplumda, insanlığın başlangıcından itibaren var olan ve bugüne kadar varlığını (bir Tanrı inancına sahip olanların %90 civarında olması sebebiyle) büyük oranda olumlu olarak devam ettiren toplumsal bir kurumdur. Peki, toplumsal kurum ne demektir?

3. Toplumsal Kurumlar ve Din

Sosyolojik ifadesiyle kurum, *toplumda temel ihtiyaçların karşılanmasını sağlayan kalıplaşmış davranışlar kümesidir* (geniş bilgi için bak., Aydın, 2013). Tıpkı bir binanın taş, tuğla ve çimentoyla kurulması gibi davranışlarımızı da düzenleyip belli kalıplara döker ve standart (kurallı, ölçülü) bir hale getiririz. Yaşlılara saygının her toplumda üç aşağı beş yukarı belli davranışsal kalıpları vardır. Tebessüm ederek teşekkür etmek gibi memnuniyetimizi ifade eden sözcüklerimiz ve hareketlerimiz vardır.

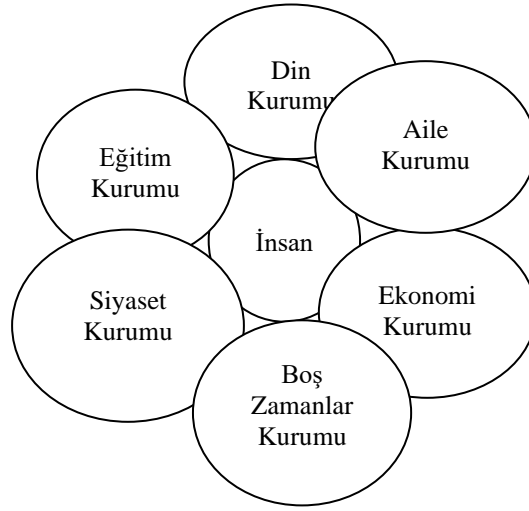
Tüm insani/beşeri ihtiyaçlarımız için böyle kalıplaşmış (belli düzene konarak standartlaşmış) davranışlarımız söz konusudur. Yöneticileri seçmek için adayların belli özelliklerini dikkate almamız; seçim zamanı oy kullanmamız; belli yaşa gelince ve yine belli şartları yerine getirince evlenmemiz; maaşımızı belli kurallara göre harcamamız; Allah'a şükür için namaz, oruç, ahlak gibi belli davranışlarda bulunmamız; iyi bir eğitim almak için okula gitmemiz; öğretmene saygı göstermemiz; boş zamanlarımızı nasıl değerlendireceğimize dair plan-bütçe yapmamız... Tüm bu davranışların belli kategoriler halinde sınıflandırılması toplumsal kurumları meydana getirir.

Başka bir ifadeyle kurum, toplumun yapısı ve temel değerlerinin korunması bakımından zorunlu sayılan ve nispeten süreklilik arz eden kurallar topluluğudur. Kısaca kurum, insanın temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak gerçekleştirdiği davranışların kalıplaşmış halidir.

Tablo 3. Davranış Kalıpları

-
- a- Resmi kurallar: Trafik Kuralları: Uymayana; örneğin kırmızı ışıkta durmayana para cezası.
- b- Gayri resmi kurallar: Örfler: Uymayana; örneğin çıplak dolaşana ayıplama/dışlama; otobüste yaşlıya yer vermeyene ayıplama cezası verilmesi gibi.
-

Toplumsal kurumlar aile, eğitim, ekonomi, siyaset, din ve boş zamanlar olarak genellikle altı kategoride (alt başlıkta; sınıfta) ele alınmaktadır (geniş bilgi için bak., Eren, 2019: 75-85). Bunları kısaca izah edecek olursak şunlar söylenebilir:

Grafik 1. İnsan ve Toplumsal Kurumlar

İnsanın dini, ekonomik, siyasi, eğitimsel, ailevi ve boş zamansal tüm faaliyetleri birbiriyle tamamlayıcı bir ilişki halindedir (Aydın, 2013: 31-32; Günay, 2012: 413-414; Tezcan, 1995: 111-113).

4. Toplumsal Kurumlarla Din Arasındaki İlişkiler

Toplumsal kurumlarla din arasında tamamlamacı/olumlu; belirsiz/muğlâk ve zıt/olumlu olmak üzere üç muhtemel ilişki kurulabilir:

- **Tamamlayıcı/Olumlu İlişki:** Bu ilişki biçimine göre din ile diğer sosyal kurumlar arasında (mesela ekonomi kurumu arasında) olumlu ilişki demek; din ekonomiyi, ekonomi de dini destekler demektir. İlerleyen açıklamalarda da görüleceği üzere doğru olan da aslında budur.

- **Belirsiz/Muğlâk İlişki:** Bu yaklaşıma göre din ile diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişki belli-belirsizdir, niteliği tam olarak belirlenemez. Bu bakış açısı, din ile diğer toplumsal kurumlar arasındaki bazen olumlu bazen de olumsuz ilişkiler nedeniyle dile getirilmektedir. Mesela yoksullar, zamanla yoksulluğa ve dışlanmışlığa alıştıklarından bu ezilmişliği bir hayat anlayışı (zihniyet) haline getirerek bir tür yoksulluk kültürü üretirler ve bu nesilden nesile onların hep yoksul kalmalarına; adeta yoksulluğu bir geçim kaynağı (hayat anlayışı/tarzi) haline getirmelerine sebep olur. Bundan

hareketle yoksulun dindarlığı muğlâk olur denmektedir (bir örnek olarak bak., Subaşı, 2003: 262-279). Hâlbuki aşağıda da görüleceği üzere din ile ekonomi kurumu arasında tamamlayıcı bir ilişki vardır ve gerçekte din veya örneğin İslam yoksulu korumaya ve yoksullukla mücadeleye son derece önem vermektedir.

- **Zıt/Olumsuz İlişki:** Bu yaklaşım daha çok Marksist bir yaklaşımı ifade eder ve buna göre din ile diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişki olumsuzdur. Yani din tüm topluma zarar veren bir söyleme sahiptir. Bu anlamda bilime, ilerlemeye, teknolojiye, aileye, ekonomiye, siyasete, eğitime, kısaca tüm olumlu gelişmelere ve toplumsal kurumlara zarar verir. Bu bakış açısı, dinin olumsuz tezahürlerinden hareketle oluşturulan bir bakış açısıdır. Din, kendi başına orada duran ve canı istediğinde yanlış yapan özgür-sorumlu bir varlık değildir. Din bir kurallar bütünüdür; elinde yetki olan yöneticiler dini yanlış algılayıp din adına hatalı işler icra ederlerse bundan din sorumlu olmaz. Bu bakış açısı kendini dinin hatalı yorumlarından kaynaklanan sorunlar üzerine inşa ettiği için rasyonel bir yaklaşım değildir. Dini yanlış anlayıp kavga çıkarmanın eyleminden hareketle dinin bizzat kendisini suçlamak kasıtlı ve bu nedenle yanlış bir yaklaşımdır.

4.a) Aile Kurumu ve Din

Aile, insanın, yaşlılığındaki zayıflığını, tamamlayamadığı hayallerini, neslinin devamını, kısaca geleceğini teminat altına alması için oluşturduğu ilkeler bütünüdür. Başka bir ifadeyle aile, sünnet, doğum günü, ergenliğe giriş, kız isteme, nişan, düğün, nikâh... gibi bireyin hayatında önemli dönemlere dair kurallar bütünüdür ifade eder.

Neslin devamını sağlama; çocuğu büyütme, onun topluma uyumunu temin etme gibi ihtiyaçlarımızı aile kurumu karşılar. Aile, anne-baba arasındaki sevgi ve saygıyı; çocuklarla ebeveyn arasındaki karşılıklı hak ve görevleri ifade eder. Aileye ilişkin davranış kurallarına uymak, neslin devamı için gerekli olan evlenme ihtiyacını karşılar. Kuşkusuz herkes herkesle evlenemez; evlenmenin her toplumda belli kuralları (davranış kalıpları) vardır. Bu kurallara uyulmazsa aile kurulamaz. Ailenin geçimini temin etmek için genellikle baba çalışır; anne de çocuğun büyütülmesiyle ilgilenir. Ailede otorite dağılımı söz konusudur ve bu nedenle toplumlarda genellikle babanın sözünün daha etkili olduğu görülmektedir. Bu tür aileler “babaerkil aile” ifadesiyle dillendirilir. Aile toplumun ilk ve en küçük parçası yani atomu sayılır. Aile sağlamsa o toplum da sağlam kabul edilir.

Aileyi kuran, devam ettiren ve bu derece önemli kılan şey, onda herkesin belli davranışları öğrenip ona göre yaşamaya gayret etmesidir. Bir toplumda yaşama sanatı ailede öğrenilir. Dindar bir kul, iyi bir insan, iyi bir vatandaş, ahlaklı bir birey olmanın eğitimi önce ailede başlar.

İşte biz, *başta aile olmak üzere, din, eğitim, ekonomi, siyaset ve boş zamanlar gibi önemli ihtiyaçlarımızı karşılayan davranış kalıplarına (düzenli davranış kümesine) kurum demekteyiz.* Ailedeki davranış kuralları sosyal kurum olan aileyi ifade ederken; oturlan mesken ise fiziki kurum olarak adlandırılır. Benzer şekilde öğretmen-öğrenci ilişkilerini belirleyen kurallar sosyal kurum olan eğitimi ifade ederken; okul binası ise fiziki kurumu temsil eder.

Sosyolojik açıdan aile ilk tabii dini grup olarak kabul edilmektedir (geniş bilgi için bak., Yavuz, 2019: 91-92). Zira birey ilk dini eğitimini ailede almaktadır. Aile din yanında eğitim, ekonomi, siyaset ve boş zaman kurumları ile de tamamlayıcı bir ilişki içindedir. Ailenin dinsel, eğitsel, ekonomik, siyasal ve boş zamansal fonksiyonları bağımsızlaşarak bunlar birer özel kurum haline gelmişlerse de, dolaylı olarak ailede bu kurumsal ilişkiler günümüzde de devam etmektedir. Birçok birey ailede

öğrendiği dini bilgilerle hayatını devam ettirmektedir. İlahiyatçıların çoğu bile sorun olmadıkça ailede öğrendikleri bilgilerini irdeleme ihtiyacı duymamaktadırlar. Bu da bize ailenin aynı zamanda bir dini eğitim yuvası olarak işlevini günümüzde devam ettirdiğini göstermektedir. Din anne babaya saygıyı, nikâha sadakati, karı-koca ilişkilerinde hoşgörüyü, çocuk-ebeveyn iletişimde sevgiyi önemle talep etmekte ve böylece aile birliğini korumaya çalışırken, buna karşı aile de ilk dini eğitim yuvası olarak işlev görmektedir (bir irdeleme örneği olarak bak., Usta, 2008a).

Bu karşılıklı ilişkiyi aile ile diğer kurumlar arasında da görmek mümkündür. Kısaca bir ailede, dinsel, eğitsel, ekonomik, siyasal ve boş zamansal etkinlikler büyük oranda birlik ve bütünlük içinde yapılmaktadır. Başka bir ifadeyle aile ile din ve diğer toplumsal kurumlar arasında tamamlayıcı bir ilişki söz konusudur. Bilindiği üzere klasik sosyologlar dine inanmasa da sergilediği işlevsellik nedeniyle dini önemsemişlerdir. A. Comte'un, "insanlık geçici hizmetlerini asla unutmaksızın nihai olarak Tanrının yerine geçiyor" biçimindeki sözü bu bağlamda bir örnek olarak hatırlanabilir (Comte, 1874: 378'den aktaran: Mardin, 1992: 80). Berger de dini olanla dünyevi olan arasındaki tamamlamacı ilişki bağlamında veya bu ikisinin nasıl kesiştiğini ifade bağlamında kız kardeşe evlenilemeyeceği örneğini verir. Yani "kız kardeşinle evlenemezsin" hükmünün beşeri bir hüküm olduğu kadar aynı zamanda dini bir hüküm de olduğunu ifade eder. Ancak bunu söylerken aslında yeterince akli/beşeri olan bu hususa, başkaları kolayca itiraz edemesin diye adeta 'ben söylemiyorum; üst âlem söylüyor' şeklinde nihai ontolojik bir desteğin de din tarafından sağlanması gerektiğini ifade eder (Berger, 1993: 44,61-67; ayrıca bak.: Eyüpoğlu & Batuk, 2015).

Görüldüğü üzere din-dünya ilişkisi arsındaki bu genel tamamlayıcı ilişkiyi, özelde din ile diğer toplumsal kurumlar arasında ve toplumsal kurumların kendi aralarında da görmek mümkündür.

4.b) Eğitim Kurumu ve Din

Eğitim en genel tanımıyla insan davranışlarının belli amaçlar için değiştirilmesine yönelik bir sürece tabi tutulmasıdır. Başka bir ifadeyle eğitim kurumu, insanın sosyal ve tabii çevresini daha rahat kontrol altına alabilmesi için kendini yetiştirmesine, sosyalleşmesine dair çabaların; kuralların toplamıdır.

Eğitim almak da bir ihtiyaçtır. Toplumda yaşamının kurallarını, ihtiyaçlarımızı karşılamanın yollarını eğitim kurumu belirler ve biz onun belirlediği davranış kurallarına uyarız. Topluma ne kadar öğretmen, ne kadar yönetici, ne kadar memur, ne kadar asker-polis, ne kadar doktor-mühendis gerekirse bunu siyaset kurumu belirler, eğitim kurumu da bu elemanları yetiştirir. Siyaset ve eğitim arasındaki bu doğal ve tamamlayıcı ilişki eğitim ile din kurumu arasında da vardır. Ailede verilen din eğitimi temel bir din eğitimi olduğu için eksiktir ve bu nedenle eksik kalan kısım ileri/örgün eğitim kurumlarında tamamlanır. Ayrıca eğitim kurumu ailede öğrenilen dini bilgileri pekiştirmeye de devam eder. Eğitim en basit seviyede çocuğun anne-babasını taklit etmesiyle başlar; sistemli veya örgün bir eğitim kuruluşu olarak okulda okuma-yazma etkinliğiyle devam eder. Eğitimin halk arasındaki yaygın adı öncelikle terbiye olmakla beraber okuma-okutma kavramları da terbiye yerine kullanılır. Bu anlamda okuma Kur'an'ın da ilk emridir (Alak, 96/1). Terbiye ailede başlar yani anne-baba çocuğu terbiye eder; okullarda bu süreç devam eder ve din de hem aile olmayı hem eğitimi/okulu önemle emreder. Şu ayet din ve aile ile eğitim kurumları arasındaki tamamlayıcı ilişkiyi güzel bir örnektir:

"Onları esirgeyerek alçakgönüllülikle üzerlerine kanat ger ve: «Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl [sevgiyle] yetiştirmişlerse [terbiye etmişlerse], şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!» diyerek dua et" (İsrâ, 17/24. Diyanet Vakfı Meali, 26.07.2019).

4.c) Ekonomi Kurumu ve Din

Ekonomi kurumu, insanın kıt kaynakları daha verimli kullanmasına, daha kolay ve güvenilir bir dünya kurmasına yönelik davranış kalıplarının toplamıdır. Başka bir ifadeyle ekonomi, “insanların yaşayabilmek için üretme, ürettiklerini bölüşme biçimlerinin ve bu faaliyetlerden doğan ilişkilerin bütünü, iktisat” olarak tarif edilebilir (<http://sozluk.gov.tr/>, 26.07.2019). Ekonomi kısaca, üretim-tüketim ve gelir dağılımına ilişkin toplam kurallardır. Toplumda mal ve hizmetleri nasıl paylaşacağımızın (mesela hangi göreve ne kadar maaş vereceğimizin) kurallarını; hangi yatırıma ne kadar para ayıracağımızın (mesela milli gelirden eğitime ne kadar pay tahsis edeceğimizin) ve hangisine öncelik vereceğimizin ilkelerini ekonomi kurumu belirler.

Günümüzde ekonomi sosyal değişimin de en temel faktörü olarak kabul edilir. Ülkelerin gelişmişlikleri genellikle ekonomik güçleriyle ölçülür. Ancak ekonomi de kendi kendine bağımsız bir kurum değildir. Eğitim kurumları güçlü olan ülkelerin yetişmiş insan gücüne ulaştıkları ve hem ekonomik hem de teknolojik açıdan ilerledikleri bilinmektedir. Eğitim ekonomiye, ekonomi eğitime ve siyaset de ekonomi ve eğitime destek verdiğinde yani sosyal kurumlar arası *tamamlayıcı ilişkiler* sağlıklı yürüdüğünde o toplum refah düzeyine daha kısa sürede erişmektedir.

Din ile ekonomi kurumu arasındaki ilişkileri düşündüğümüzde akla ilk olarak gelen husus örneğin Kur'an'ın ilk inen ayetlerinde yoksullukla mücadelenin son derece önemsenmesi olmaktadır. İniş sırası açısından 2. sırada gelen Kalem Suresi 68/17-33. ayetlerde yoksullara gereken yardımın yapılmaması şiddetle kınanmakta yani dolaylı olarak yoksullukla mücadele vurgulanmaktadır:

Tablo 4. Kur'an'da Yoksullukla Mücadele Dair Ayet Örnekleri

-
17, 18.	Biz, vaktiyle «bahçe sahipleri»ne belâ verdiğimiz gibi, onlara da belâ verdik. Hani onlar (bahçe sahipleri), sabah olurken (kimse görmeden) onu (mahsullerini) devşireceklerine yemin etmişlerdi. Onlar istisna da etmiyorlardı.
19, 20.	Fakat onlar daha uykudayken Rabbinin katından (gönderilen) kuşatıcı bir âfet (ates) bahçeyi sarıverdi de, bahçe kapkara kesildi.
21, 22.	(Beri tarafta ise) onlar, sabah olurken: Madem devşireceksiniz, hadi erkenden mahsulünüzün başına gidin! diye birbirlerine seslendiler.
23, 24.	Derken: Aman, bugün orada hiçbir yoksul yanınıza sokulmasın! diye fısıldaşa fısıldaşa yola koyuldular.
25.	(Evet, yoksullara yardıma) güçleri yettiği halde, onları yardımdan mahrum etmek niyet ve azmi ile erkenden yola düştüler.
26.	Fakat bahçeyi gördüklerinde: Mutlaka yolumuzu şaşırılmış olmalıyız! dediler.
27.	Yok yok, doğrusu biz mahrum bırakılmıyız!
28.	İçlerinden en makul olanı şöyle dedi: Ben size «Rabbinizi tesbih etsenize» dememiş miydim?
29.	Rabbimizi tesbih ederiz; doğrusu biz (kendi kendimize) yazık etmişiz, dediler.
30.	Ardından, kabahati birbirlerine yüklemeye başladılar.
31.	(Nihayet) şöyle dediler: Yazıklar olsun bize! Gerçekten biz azgın kişilermiyiz.
32.	Belki Rabbimiz bize bunun yerine daha iyisini verir. Çünkü biz (artık) Rabbimizi (O'nun hoşnutluğunu) arzuluyoruz.
33.	İşte azap böyledir. Ahiret azabı ise elbette daha büyüktür. Keşke bilselerdi!

Kalem, 68/17-33. Diyanet Vakfı Meali, 26.07.2019.

Ekonomik sorunların başında fakirlik gelmektedir. Fakirlik, Kur'an ve Sünnet açısından ciddi bir beşeri sorun olarak ele alınmış ve çözümü için inananlardan duyarlı olmaları istenmiştir (Eyüpoğlu, 2010; 2012). Hz. Peygamber bazı ifadelerinde bu soruna vurgulu bir biçimde işaret etmiştir: “*Fakirlik nerdeyse küfre denk olacaktır*” (Ebû Abdullah, 1985: 342). Hz. Peygamber, “*Allah'ım, yoksulluktan ve küfürden sana sığınırım*” diye dua edince, sahabeden biri, yoksullukla küfrü birbirine denk mi tuttuğunu sorar ve “evet” cevabını alır (Nesâî, “İstiâze”, 50/29). Yine Hz. Peygamber fakirliği bir fitne olarak nitelemiştir: “*Fakirlik fitnesinin şerrinden Allah'a sığınırım*” (Nesâî, “İstiâze”, 50/17).

Bu kısa malumat bize din ile ekonomi ve diğer sosyal kurumlar arasındaki ilişkilerin tamamlayıcı niteliğini açıkça göstermektedir. Bu doğrultuda teknoloji din ilişkisine gelince mesela Enfâl 8/60. ayette, “Onlara (düşmanlara) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihad için bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız size eksiksiz ödenir, siz asla haksızlığa uğratılmazsınız” (Diyanet Vakfı Meali, 15.08.2019) şeklinde savaş için yeterince insan (asker) ve at (teknoloji) gücü gibi gerekli hazırlıkların yapılması emredilmektedir.

Bunun gayet açık anlamı veya mantıksal sonucu, mevcut koşullara uygun olarak aklın lazım gördüğü tüm ekonomik ve teknolojik hazırlıkların yapılması gerektiği hususudur. Bir harp hazırlığı, sağlam aile yuvasında doğmuş, örgün kuruluşlarda eğitim almış ve terbiye, bilim, din, ekonomi, siyaset, teknoloji, sanat, mimari gibi her alanda yeteri kadar görevlendirilmiş donanımlı bireylerin varlığını gerektirmektedir. Burada da gayet açık ve basit bir örnek üzerinden tüm toplumsal kurumlar arasında nasıl *tamamlayıcı bir ilişki* olduğunu görmekteyiz.

4.d) Siyaset Kurumu ve Din

Siyaset kurumu en genel tarifıyla, insanın toplumsal dünyasındaki farklılıkları incitmeden bir arada tutabilmesi arzusuyla oluşturduğu kurallar bütünü şeklinde ifade edilebilir. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük de siyaseti, “devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayış” olarak tarif etmektedir (<http://sozluk.gov.tr/>, 15.08.2019). İş başvurularında ırk-cinsiyet ayırımı yapmamaya varıncaya kadar toplumu yönetme/idare etmenin tüm kuralları siyaset kurumunu ifade eder. Toplumun yönetmek de çok önemli bir ihtiyaçtır. Toplumun hangi sistemle yönetileceği, yöneticilerin hak ve sorumluluklarının belirlenmesi gibi işlerle siyaset kurumu ilgilenir. Yönetme ve yönetilme ihtiyacımızı siyaset kurumu karşılar. Bu kurum, yöneten ve yönetilenlerin birbirlerine nasıl davranması gerektiğinin kurallarını belirler.

Amir-memur ilişkisinden doğan haklar yani kul hakkı meselesi açısından bakılınca siyaset tam da dinle doğrudan ilişkili bir mesele olmaktadır. Bu yönde İsrâ 17/26. ayette, “Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma” ve Zâriyât 51/19. ayette de “[zenginlerin] mallarında, muhtaç [isteyebilen] ve yoksullar [utanıp isteyemeyenler] için de bir hak vardı” buyrulmaktadır (Diyanet Vakfı Meali, 16.08.2019). Bu ifadeler yöneten-yönetilen açısından en önemli sorunların, ekonomik açıdan koruma-gözetme meselesinde düğümlendiğini ifade etmektedir. Kalem Suresindeki ilgili ayetlerin (68/17-33) meallerini yukarıda vermiştik. Bu ayetlerde yoksullara gereken yardımın yapılmaması şiddetle kınanmakta yani dolaylı olarak yoksullukla mücadele vurgulanmaktadır. Siyaset kurumu gücün nasıl yönetilip paylaşılacağını ifade eder. Toplumda zayıfları gözetmek Kur'an tarafından emredilmektedir. Zayıfları gözetmeyenlerin de nasıl helak olduklarına dair örnekler verilmektedir.

İslam'da zekâtın malın kiri olarak tanımlanması ve fakirlere yani muhtaçlara verilmesi gerektiği çok anlamlı bir vurgudur. Günümüz modern toplumlarının da çözmekte zorlandığı esas mesele, zenginliğin adaletli ve eşit olarak toplum tabanına nasıl yayılacağı meselesidir. Dünya savaşları ve terör örgütleri de en temelde bu meselenin çözülememesinden beslenmektedir. Bunlar da daha çok siyaset kurumunun işlerliğiyle alakalı hususlar olmaktadır.

Kur'an'ın, "İşte bu yüzdendir ki İsrailoğulları'na şöyle yazmıştık: Kim, bir cana veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya karşılık olmaksızın (haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur. Her kim bir canı kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Peygamberlerimiz onlara apaçık deliller getirdiler; ama bundan sonra da onlardan çoğu yine yeryüzünde aşırı gitmektedirler" (Mâide, 5/32, Diyanet Vakfı Meali, 17.08.2019) ve Hz. Peygamber'in de, "Komşusunun kötülüğünden emin olmadığı kimse gerçek manada iman etmiş sayılmaz" (*Buhârî*, "Edeb", 29); "Ey Ebû Zer! Çorba pişirdiğin zaman suyunu fazla koy ve komşunu da gözet" (*Müslim*, "Birr", 143) şeklindeki ifadelerine bakıldığında, kul hakkı, beşeri tüm sistemlerin elde olmayan zafiyetlerinden dolayı asla tam olarak giderilemeyecek bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle zekât malın belli-belirsiz kiridir yani ne kadar meşru kazanç elde edersek edelim, sistemden kaynaklanan eksiklikler nedeniyle muhtaç ve mağdur insanlar hep var olacaktır. Bu sebeple hem yasal vergilerden ve hem de dini yardımlardan elde edilecek gelirin belli bir kısmı mutlaka bu sistem mağduru yoksullara adaletli bir şekilde tahsis edilmelidir.

İnsanların lider seçerken ve liderlerin de insanlardan siyasi destek beklerken dini duyguları olumlu anlamda dikkate aldıkları hususunu, insanlığın başlangıcına kadar geri götürmek mümkündür. Yönetenin bir dine mensup olmaması veya mensup olduğu dinin dindarı olmaması durumunda, yönetilen kesim ondan evrensel ahlak ilkelerine uymayı veya temel insani haklara tabi olmayı beklemektedir. Zira İslam, bireylerin inanmama hakkı olduğunu ifade etse de, inananlarla diğer kesim arasında insan hakları noktasında buluşmaya da davet etmektedir:

"(Rasûlüm!) de ki: Ey Ehl-i Kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! deyiniz" (Âl-i İmrân, 3/64, Diyanet Vakfı Meali, 17.08.2019).

Burada buluşma için seçilen ortak noktalar zaten Ehl-i Kitap'ın da en temel inanç ilkeleridir. Hatta burada sadece tek Tanrıya tapınma yani tevhit inancı dışında bir talepte de bulunulmamaktadır. Ancak "Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım" vurgusu bize yönetim/siyaset meselelerinde kulun kullara kul olmaması gerektiği hususu dışında bir istekte bulunulmadığını göstermektedir. Bu da adaletli bir yönetim meselesinin, Kur'an'ın farklı kültürlerden isteyeceği tek ortak kıstas olduğu anlamına gelmektedir. Başka bir ifadeyle, temel insani haklara riayet edildikten sonra Kur'an her kültürel yönetime saygı duymaktadır.

Kısaca, temel insani haklar veya evrensel ahlak kurallarına uymak şartıyla Kur'an farklı kültürel sistemlere -onları en doğru ve en yeterli görmese de onlara- saygı duymaktadır; onları aşgari anlamda yeterli kabul etmektedir. Bu noktada temel insan hakları ile günümüzde kabul edilen evrensel insan hakları arasında pek fark yoktur (Gürer, 2013: 210-211). Temel insani hakların en önemlisi olarak da Kur'an sosyo-ekonomik imkânların insanlar arasında olabildiğince adaletli ve eşit bir şekilde paylaşılması hususunu görmektedir. Yukarıda da aktardığımız üzere iniş sırası açısından 2. sırada gelen Kalem Suresi 68/17-33. ayetleri bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Burada en genel tabirle din siyasete, "adalet, eşitlik, yardımseverlik, yoksullukla mücadele" gibi temel ahlaki kavramlar aracılığıyla müdahil olmaktadır. Siyaset de vatandaşlarının en temel hakkı

olarak din ve vicdan özgürlüğünü teminat altına alma yükümlülüğünü üstlenmiş bulunmaktadır. Bu anlamda siyaset kurumu ile din kurumu arasında *tamamlayıcı bir ilişkinin* olduğu ortaya çıkmaktadır. Toplum bir ahenkli/uyumlu yapı olduğu içindir ki iki kurum arasındaki *olumlu/tamamlayıcı ilişki* diğer kurumlar arasında da doğal olarak var olmaktadır.

4.e) Boş Zaman Kurumu ve Din

İnsanın dinlenme, eğlenme ve haz alma ihtiyaçlarını gidermek üzere oluşturduğu davranış kalıplarının toplamına boş zaman kurumu diyoruz. Toplumdan topluma, yöreden yöreye farklı boş zaman değerlendirme kalıpları vardır. Eğlenmek veya dinlenmek de bir ihtiyaçtır ve buna her toplumda önemli bir zaman dilimi ayrılır. Boş zamanlarını her toplum farklı farklı değerlendirir. Kimi boş zamanında mutlaka kitap okur, kimi sadece turistik yerleri gezer, kimisi de sadece eğlenir... Görüldüğü üzere boş zamanı değerlendirmenin de belli kuralları var bu kurallar kültürden kültüre farklılık göstermektedir.

İslam'a göre israfa ve harama yol açmayan her tür aktivite helaldir. İnsanın dinlenmesi bir ihtiyaç ise bunun bilerek giderilmemesi mekruh olur. Kişinin kendine bilerek zarar verecek boyutta yorgun düşmesine sebebiyet vermesi ise haram boyutuna ulaşabilir. Aşağıdaki ayet ve hadisler bu duruma işaret etmektedir:

Tablo 5. Dinlenmeye Dair Ayet ve Hadis Örnekleri

“Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir” (Bakara, 2/286, Diyanet Vakfı Meali, 17.08.2019).

“Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler” (Yûnus, 10/44, Diyanet Vakfı Meali, 17.08.2019).

“(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz” (A'râf, 7/23, Diyanet Vakfı Meali, 17.08.2019).

“Onlara biz zulmetmedik; fakat onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin (azap) emri geldiğinde, Allah'ı bırakıp da taptıkları tanrıları, onlara hiçbir şey sağlamadı, ziyanlarını artırmaktan başka bir şeye yaramadı” (Hûd, 11/101, Diyanet Vakfı Meali, 17.08.2019).

“Zünnûn'u da (Yunus'u da zikret). O öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde: «Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!» diye niyaz etti” (Enbiyâ, 21/87, Diyanet Vakfı Meali, 17.08.2019).

“Kim bir kötülük yapar yahut nefesine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlıgayı ve esirgeyici bulacaktır” (Nisâ, 4/110, Diyanet Vakfı Meali, 17.08.2019).

“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir” (Hadîd, 57/20, Diyanet Vakfı Meali, 17.08.2019).

Enes (r.a.)'den rivayet edilen bir hadise göre, üç kişilik bir grup Peygamberimizin ibadet hayatını sorup öğreniyor ve ‘Allah onun geçmiş gelecek günahlarını bağışladığı halde böyle ibadet ediyorlarsa bizim sürekli ibadet etmemiz gerekir’ anlamında bir şeyler söyleyip gidiyorlar. Peygamberimiz de bu durum üzerine, ‘Yemin ederim ki, Allah'a karşı en muttakî/hassas olanınız ben olduğum halde ara sıra kılar ara sıra uyurum; bazen oruç tutar bazen tutmam; bekârlığı değil evliliği tercih ederim. Benim sünnetim budur; sünnetimden yüz çeviren de benden değildir’ şeklinde buyurmuştur (*Buhârî*, “Nikâh”, 1; *Müslim*, “Nikâh”, 5).

Ayetlerin bağlamı dikkate alındığında doğrudan boş zamanla ilgili olmadıkları görülmektedir. Ancak verilen ilk örnek ayet (Bakara, 2/286) dikkate alındığında, bireyin bilerek veya bilmeyerek hata/haksızlık yapmakla aslında kendine zulmettiği ve bunun da doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Hatayı kâfir de Mümin de yapabilir. Dolaylı olarak kişinin kendini dinlendirmemesi de bedenine haksızlıktır. Bu ayetler, “Sizin için geceyi örtü, uykuyu istirahat kılan, gündüzü de dağılıp çalışma (zamanı) yapan, O'dur” (Furkân, 25/47, Diyanet Vakfı Meali, 18.08.2019) ayetiyle beraber ele alındığında kişinin bedeninin de ona emanet olduğu ve dinlenmeyi hak ettiğinde bu imkânı ona tanınması gerektiği anlaşılmaktadır.

Boş zamanları değerlendirmede örneğin kitap okuma etkinliği¹ çok anlamlı bir alışkanlıktır. Hem dinlenmek, hem eğlenmek ve hem de ilimle meşgul olmak gibi üç önemli etkinlik bir arada yapılmaktadır.

İslam'da zaman kavramı çok önemlidir. Zamanın önemi tüm kültürlerde bir şekilde vurgulanmıştır. Sebebini yeterince açıklayamadığımız sosyal meselelerde zamanı belli-belirsiz bir faktör kabul eder ve “zamanın ruhu böyle” deriz. Weber, rasyonel kapitalizmin Batı dünyasında ortaya çıkışını birçok rasyonel/makul sebeple izah ettikten sonra bir faktör olarak da “Tanrı Lütfunun seçiciliği” üzerinde durur (Weber, 1993: 245). Bu vurguyu, “zamana sövmeyin zira zaman Allah'tır” (لَا تَسْتَبِئُوا الدَّهْرَ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الدَّهْرُ) ifadesiyle birleştirdiğimizde (*Buhârî*, “Tefsir”, 45; “Tevhid”, 35; ayrıca bak., Karahan, 2008:463-518), beşeri anlamda her şeyin bir zaman dilimi içinde anlamlı olduğu ortaya çıkmaktadır (Okumuş, 2011).

Yukarıda verdiğimiz ayet ve hadislerin de işaret ettiği üzere Hz. Peygamber'in boş zamanlarını daha çok dinlenmekle geçirdiği anlaşılmaktadır. Boş zaman aktivitesi olarak ev işlerinde eşlerine yardım dışında önemli diğer bir etkinlik olarak spor da yapmıştır (Ayar, 2018: 1051-1055).

Hz. Peygamber hayatını, “Öyleyse, bir işi bitirince diğerine giriş” (İnşirâh, 94/7) ayetinin geniş anlamına uyumlu olarak geçirmiştir. Bu da bize İslam'da boş zamanın “boşuna” geçirilemeyeceğini; her şeyin mutlaka anlamlı olacak şekilde yani gerekli bir ihtiyaç ise yapılması lazım geldiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber döneminde, koşu, güreş, okçuluk, binicilik, avcılık, balıkçılık ve çomak gibi daha çok spor türü boş zaman etkinliklerinin yapıldığı (Karaman, Bardakoğlu & Apaydın, 1998); bunların hemen hepsine Hz. Peygamberin katıldığı ve bu tür etkinlikleri övdüğü bilinmektedir. Ancak, Hz. Peygamber tüm bu spor etkinliklerini hayatın içinde oldukları yani gündelik hayatta gerekli

¹ Boş zamanları kitapla değerlendirme etkinliği açısından şu iki örnek istatistik bilgisi verilebilir: Kişi başına düşen kitap sayısı açısından, Japonya'da yılda yaklaşık 4 milyar 200 milyon kitap basıldığı ifade edilirken bu sayının Türkiye'de 23 milyon civarında kaldığı belirtilmektedir. Bu rakamları 2019 nüfus değerlerine oranladığımızda bir Japon'a yaklaşık 33 kitap düşerken, 3,5 Türk'e ise ancak bir kitap düştüğü görülmektedir (<https://infogram.com/dunyada-ulkelere-gore-kitap-okuma-oranlari-1ge9m8nqqoj6my6>, 10.03.2018). Yıllık ortalama kitap okuma oranları açısından bakınca, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişim Raporu'na göre Türkiye'nin bu konuda, (Malezya, Libya ve Ermenistan gibi ülkelerin de bulunduğu) 173 ülke arasında 86. sırada bulunduğu anlaşılmaktadır. Türkiye'de yükseköğrenim görenlerin oranının 1965'e göre 14 kat arttığı ancak yükseköğrenim mezunlarının kitap okuma oranının ise 1965'in de altında kaldığı dile getirilmektedir (<https://infogram.com/dunyada-ulkelere-gore-kitap-okuma-oranlari-1ge9m8nqqoj6my6>, 10.03.2018). Yine yıllık ortalama kitap okuma oranları açısından farklı bir istatistiksel örnek olarak, Türkiye'nin birçok Afrika ülkesinin dahi gerisinde kaldığı ifade edilmektedir. Birkaç kıyaslama örneği olarak İngiltere ve Fransa'da toplumun %21'i, Japonya'da %14'ü ve Amerika'da ise %12'si düzenli kitap okurken, Türkiye'de ise ancak binde 1 kişinin düzenli kitap okuduğu ifade edilmektedir (<http://www.haber7.com/egitim/haber/424193-turkler-kac-yilda-bir-kitap-okuyor>, 10.03.2018).

oldukları için yapmış ve tavsiye etmiştir. Bunlardan okçuluk, binicilik, koşu, avcılık ve güreş savaş alanında da birebir gerekli sporlardır (Sürücü vd., 2017: 262-271).

Buraya kadar yapılan yorumlardan anlaşılan husus odur ki, boş zaman kurumu gündelik hayatın içinde var olan ve normalde gerekli görülen ihtiyaçların karşılanmasıyla alakalı bir kurumdur. Kısaca bu kurum, diğer tüm kurumlar (din, aile, ekonomi, eğitim, siyaset) ile *sürekli-tamamlayıcı bir ilişki* halindedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Makalenin başlarında İslam kelimcilerinin din tarifini aktarmıştık. Dinin, Kutsal'ı tecrübe etmek (R. Otto) şeklindeki birey-Tanrı ilişkisine; iki dünyayı bağlayan bağlara tabi olmak şeklindeki (J. Chevalier) dünya-ahiret bütünlüğüne ve İslam kelimcilerinin tanımlarında yer alan din-dünya bütünlüğüne işaret eden evrensel yönü yani tüm din ve kültürlerde yer alan bu niteliği, onun hem aşkın (Tanrısal) ve hem de içkin (beşeri-dünyevi) nitelikleri arasında *tamamlayıcı bir ilişki* olduğunu göstermektedir. Aşkınla içkin arasını bağlayan bir din böylece sosyal kurumlarla kendi arasında da bu ilişkiyi koruma özüne sahip demektir.

Din ile dünyevi meseleler arasındaki bu tamamlayıcı ilişkiyi görememek, dinin olumlu işlevlerini sergilemesine de mani olmaktadır. Olumsuz dini tanımlar ve yaklaşımların da en temel sebebini burada aramak gerekmektedir. Rasyonel olmayan, körü körüne itaati; bilinçli tutum değişiminden uzak bir uymayı (Kağıtçıbaşı, tsz: 165-166) emreden, esbaba tevessülü yani nesnel gerekçeleri esas almayan bir bakış açısıyla dini anlamaya çalışmak, olumsuz dini tezahürlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Anılan sebeplerle din ile diğer sosyal kurumlar arasındaki ilişkileri veya din ile dünya meseleleri arasındaki ilişkileri teorik açıdan iyi tahlil etmek öncelikli bir mesele haline gelmektedir. Bu tahlil neticesinde ortaya çıkan *"tamamlayıcı ilişki"* dediğimiz niteliğe göre bir din terbiyesi verilmesinin de ne kadar yararlı olacağı kendiliğinden anlaşılmaktadır. Ancak böyle bir eğitim sayesinde din ile rasyonellik; din ile beşeri ahlak; din ile bilim (müspet esbaba tevessül); din ile beşeri hukuk-örf; din ile ruhsal tatmin (hayata anlam verme) ve din ile toplumsal huzur yani rahat ve güvenilir bir içtimai hayat inşa etme amacı arasında *tamamlayıcı bir ilişki* olduğu en güzel şekilde *uygulamalı* olarak ortaya konabilir.

Değinen bu durum dikkate alınmadığında, mesela toplumsal değişme durumlarında genellikle dinin diğer toplumsal kurumlardan soyutlanması gibi olumsuz uygulamalar gözlemlenmektedir. Bu uygulamaları icra eden iradelerin bilimsel realitelere uygun hareket etmesi beklenir. Sosyolojik ve tarihsel realiteler göstermiştir ki din kurumu, toplum dediğimiz üst yapıya aykırı söylemler içeren bir sistem değil; aksine toplumsal kurumların hepsinin muhtaç olduğu *ontolojik meşruiyeti onlara sağlayan bir kurum* olmaktadır. Bu bağlamda kırmızı ışıkta durmak sadece vatandaşlık görevi değil; o aynı zamanda dini bir vazifedir. Zira sürücü belgesini (ehliyeti) alırken 'kurallara uyacağım' şeklinde dolaylı bir söz vermekteyiz ve dinen sözde durmak en kuvvetli yükümlülüktür yani farzdır. Bu nedenle tüm toplumsal düzenlemelerimizde bu sosyolojik realitelere uygun olarak hareket ettiğimiz takdirde, bütün kurumlardan ve özellikle din kurumundan en azami derecede yararlanmış oluruz. Çünkü din ile toplum arasında veya din ile dünya ya da dünya ile ahiret arasındaki ilişkinin doğal niteliği *tamamlayıcı* olmasıdır.

Kısaca, toplumsal kurumlar arasındaki veya başka bir ifadeyle insanın kalıplaşmış davranış örüntüleri arasındaki ilişkilerin temel/ayırıcı niteliği tamamlayıcılıktır. İnsan zaman zaman kendi içinde ve çevresiyle çatışma yaşasa da, esasta insan veya toplum uyumlu bir bütündür. Gündelik hayatı sade gözlemlerle tahlil etmek bile bu hususa açıkça işaret etmektedir.

Toplumsal kurumlar arasındaki tamamlayıcı ilişkiyi, bu kurumların kuramsal sosyolojik irdelenişlerine dair tartışmalarda da görmek mümkündür. Örneğin, Türk sosyolojisinde de zaman zaman zıt modeller olarak kullanıldıkları görülen yapısal-işlevselcilik ile çatışmacı yaklaşım arasında gerçekte tamamlayıcı bir ilişki söz konusudur (Türkdoğan, 1977: 179-180). Poloma da benzer şekilde çağdaş sosyolojik kuramları temel varsayımları açısından natüralistik-hümanistik (ya da pozitivistik-yorumlayıcı) olarak nitelerken aslında aralarında tamamlayıcı bir ilişki olduğunu; farklılığın vurgu derecesinden kaynaklandığını ifade etmektedir (Poloma, 1993: 18-25). Dikeçligil de sosyolojik model arayışlarını paradigmatiklik nitelemesi açısından pozitivist-bütüncü biçiminde ana iki gruba ayırmakta ve bu ayırımın mutlaklık arz etmediğini ifade etmeye çalışmaktadır (Dikeçligil: 1993, 44-48). Benzer durumu sosyolojik dikotomilerde de görmek mümkündür (bir örnek olarak bak., Walsh, 2014: 23-59). Toplumun inşası sürecinde sosyal yapı mı, yoksa bireysel eylem mi; sosyal yapının sürekliliğini belirlemede fikir birliği mi, yoksa çatışma mı; toplumsal cinsiyeti belirlemede biyolojik farklılıklar mı yoksa sınıfsal farklılıklar mı; dünyanın şekillenmesinde ekonomi faktörü mü yoksa diğer faktörler mi... daha etkilidir? (Giddens, 1994: 593,597,600-601,604,606). Bu türden dikotomik/ikilemli yaklaşımlar son zamanlarda sosyoloji kuramında bütünleştirici gelişmeler bağlamında da ele alınmaktadır (Ritzer, 2018: 367-397).

Gerek sosyolojik kuramlarda, gerek sosyolojik dikotomilerde, kısaca toplumsal olay ve olgular arasındaki ilişkilerde var olan tamamlayıcı niteliği görmek bize bu olay ve olguları doğru/bilimsel olarak açıklama ve anlama imkânı sunmaktadır. Örneğin bilimsel, ekonomik ve teknolojik açıdan geri kalmışlık sorunu en temelde bireyin inancı ile eylemi arasındaki tutarsızlıkta aranmalıdır. Bu açıdan bakıldığında iman-amel, teorik-pratik, ruh-beden, din-dünya veya dünya-ahiret arasında da *tamamlayıcı* bir ilişki vardır. Murâd-ı ilâhînin en kâmil bir şekilde anlaşılması (Demirci, 2015: 67-92; 2010: 199-214) da esasta bu tamamlayıcı niteliğin görülmesine bağlıdır. İman-amel veya teorik-pratik dengesi bize ötekileştirme ihtiyacı duymadan sosyal ilişki kurma becerisi de kazandıracak ve bu da arzuladığımız derecede hoşgörülü bir toplumsal yapının inşasını mümkün kılacaktır. Çünkü bu durumda birey gördüğü hoşgörüden daha fazla hoşgörülle karşılık verme arzusu duyabilecektir. Aksi durumda; “öteki” tarafa koyduğumuz toplumsal kesim hakkındaki teorik-pratik bilgilerimiz eğer dengesizlik gösteriyorsa, bu sefer başkaları hakkında haksız yere ve rahatlıkla suizanda bulunabilmekteyiz. Bu tür bir teorik-pratik dengesizliğinin toplumsal birliğimize ne derece zarar verdiği bilinmektedir (bu konuda bir irdeleme örneği olarak bak., Yılmaz, 2016: 130,141-142) Teorik-pratik, iman-amel veya din-dünya arasındaki ilişkinin *tamamlayıcı niteliği* eğitimin ilk basamaklarından itibaren ömür boyu yaşayarak öğretilenirse, o zaman çalışmanın önemine hem inanan ve hem de bu inancını davranışlarına yansıtılabilmek için azami derecede samimi gayret gösteren özü-sözü dengeli; öz değerlerine yabancılaşmamış (Usta, 2008b) bireyler yetiştirilebilir. İşte bu tür bireylerin sayısı yeterince arttığında o toplumda bilimsel, ekonomik ve teknolojik açıdan geri kalmışlık meselesi de asgari seviyeye inmeye başlayacaktır. Bu husus bizi insanın toplumla ve toplumun da evrenin tümüyle uyumlu bir bütün olmak için gayret göstermesi gerektiği noktasına götürür ki bu da evrensel kozmik barışın nihai noktasıdır.

İnternet Kaynakları

- <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-yuzde-79-u-dindar-yuzde-2-si-ateist-28726133>, 25.10.2017.
- <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-de-dindar-orani-yuzde-74-gundem-2432790/>, 25.10.2017.
- <https://infogram.com/dunyada-ulkelere-gore-kitap-okuma-oranlari-1ge9m8nqqoj6my6>, 10.03.2018.
- <http://www.haber7.com/egitim/haber/424193-turkler-kac-yilda-bir-kitap-okuyor>, 10.03.2018.
- <http://sozluk.gov.tr/>, 26.07.2019.
- <http://www.barem.com.tr/turkiye-dunyaya-gore-daha-dindar/>, 25.10.2017.

Kaynakça

- Akyüz, Niyazi & Çapçioğlu, İhsan (Ed.) (2008). *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Ayar, Harun (2018). İslam'da Boş Zaman ve Spor. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(56), 1051-1055.
- Aydın, Mustafa (2013). *Kurumlar Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Bayet, Albert (1993). *Bilim Ahlakı (2. baskı)*. Çev. Vedat Günyol. İstanbul: Yorum Yayınları.
- Berger, Peter L. (1993). *Dinin Sosyal Gerçekliği*. Çev. Ali Coşkun. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Comte, Auguste (1874). *Catechisme Positiviste (2. baskı)*. Paris.
- Demirci, Mehmet (2010). Mana İle Hüküm Ayırımında Tefsir İlminin Yeri. *İslâmî İlimler Dergisi*, 1, 199-214.
- Demirci, Mehmet (2015). Murâd-ı İlâhînin Anlaşılması ve Yorumlanması İle İlgili Ontolojik Zorluklar. *Bilimname: Düşünce Platformu*, 1(28), 67-92.
- Dikeçligil, Beylû (1993). Batıda Değişen Bilim Anlayışı ve Türkiye'de Sosyal Araştırmalar. *Sosyolojide Son Gelişmeler ve Türkiye'deki Etkileri*. Haz. Mahmut Tezcan ve Nilgün Çelebi, (ss.39-58). Ankara: Unesco Türkiye Milli Komisyonu Yayınları.
- Ebû Abdullah, Muhammed İbn Seleme İbn Cafer (1985). *Müsnedü's-Şihâb*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.
- Eren, Selim (2019). Din ve Sosyal Kurumlar. *Din Sosyolojisi (içinde)*, (ss.75-87). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Eyüpoğlu, Osman (2004). İslam Dünyasının Geri Kalmışlık Sorununa Kurtuluşçu Yaklaşımlar. *Ekev Akademi Dergisi*, 8(18), 195-218.
- Eyüpoğlu, Osman (2010). *Yoksulluk ve Dini Hayat Samsun Kent Merkezi Örneği*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Eyüpoğlu, Osman (2012). Samsun'da Yoksulluk ve Dini Hayat: Kent Merkezinde Faaliyet Gösteren Resmi ve Sivil Yardım Kuruluşlarının Yoksullukla Mücadelesi. *Samsun Sempozyumu (13-16 Ekim 2011)*, (ss.663-700). Samsun: Samsun Valiliği Yayınları.
- Eyüpoğlu, Osman (2016). *Kur'an'da İtaat Kavramının Sosyal Psikolojik Tahlihi*. Bişkek: İz Basma.
- Eyüpoğlu, Osman & Batuk, Cengiz (2015). Özsel ve İşlevsel Din Tanımları Bağlamında Assisili Francis Mistisizmi ve Protestan Ahlakının Mukayesesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 95-122.
- Giddens, Anthony (1994). *Sosyoloji (2. baskı)*. Çev. M. Ruhi Esengün ve İsmail Öğretir. İstanbul: Birey Yayınları.
- Günay, Ünver (2000). *Din Sosyolojisi (3. baskı)*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ünver (2012). *Din Sosyolojisi (11. baskı)*. İstanbul: İnsan Yayınları.

- Gürer, Banu (2013). Din Eğitiminde Bir Değer Olarak "Kul Hakkı" Kavramı: İmam Hatip Liseleri Meslek Dersleri ve Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(44), 205-246.
- Hamilton, Malcolm (2009). Sekülerleşme Var mı Yok mu? *Sosyoloji (içinde)*, (ss.455-464). Çev. Günseli Altaylar. Ankara: Say Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (tsz). *Yeni İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş (10. Baskı)*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Karahan, Abdullah (2008). Zamana Sövmeyi Yasaklayan Hadisin Tenkid ve Tetkiki. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), 463-518.
- Karaman, Hayreddin; Bardakoğlu, Ali & Apaydın, H. Yunus (1998). *İlmihal II - İslam ve Toplum*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Karşahin, Hakkı (2013). Gençlik ve Din. *Din Sosyolojisi El Kitabı (2. Baskı)*. Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.). Ankara: Grafiker Yayınları, 237-252.
- Kurt, Abdurrahman (2012). *Din Sosyolojisi (2. baskı)*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Mardin, Şerif (1992). *Türkiye'de Din ve Siyaset (2. baskı)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nesâî, Ahmed İbn Şuayb Ebu Abdurrahman (1992). *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Okumuş, Ejder (2011). *Zamanın Toplumsal Gerçeği*. İstanbul.
- Poloma, Margaret M. (1993). *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*. Çev. Hayriye Erbaş. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Ritzer, George (2018). *Modern Sosyoloji Kuramları (7. baskı)*. Çev. Himmet Hülür. Ankara: De Ki Basım Yayımları.
- Subaşı, Necdet (2003). Yoksulluğun Muğlâk Dinselliği. *Yoksulluk Sempozyumu*. (ss.262-279). İstanbul: Deniz Feneri Derneği Yayınları.
- Sürücü, Özlem Altunöz; Kiroğlu, Hasan Selim; Kargiglioğlu, Şaban & Karaçağa, Selim (2017). İslami Açından Boş Zaman Aktiviteleri; Helâl Turizm Kapsamında Yeni Fikirler. *TISAD (Türk İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi)*, 4(15), 262-271.
- Tezcan, Mahmut (1995). *Sosyolojiye Giriş (4. baskı)*, Ankara.
- Tümer, Günay (1986). Çeşitli Yönleriyle Din. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 213-267.
- Türkdoğan, Orhan (1977). *Çağdaş Türk Sosyolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Usta, Niyazi & Eyüpoğlu, Osman (2019). Sosyolojik Açından Din. *Din Sosyolojisi (içinde)*, (ss.49-62). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Usta, Niyazi (tsz.). Dine Sosyolojik Yaklaşımlar (Sosyolojik Din Tecrübeleri). *Din Sosyolojisi*, (ss.1-14). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi [Online] Yayınları.
- Usta, Niyazi (2008). Unutulan Dindarlık Değerlerimiz. *Din ve Toplum Yazıları (içinde)*, (ss.89-98). Ankara: Platin Yayınları.
- Usta, Niyazi (2008b). Ahiret İnancında Yabancılaşmanın İktisadi Zihniyet Yansımaları. *Din ve Toplum Yazıları (içinde)*, (ss.117-126). Ankara: Platin Yayınları.
- Yavuz, Sefer (2019). Dini Gruplar. *Din Sosyolojisi (içinde)*, (ss.89-107). Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları.
- Yılmaz, Selman (2016). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Türkiye'deki İnanç Gruplarına Bakışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57(1), 103-144.
- Yılmaz, Selman (2019). *Türkiye'de Toplumsal ve Dini Değişim: AK Parti İktidarında Nereden Nereye*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Walsh, David F. (2014). Yapı/Faillik. *Temel Sosyolojik Dikotomiler (2. baskı)*, Çev. İhsan Çapcıoğlu, (ss.23-59). Ankara: Atıf Yayınları.
- Weber, Max (1993). *Sosyoloji Yazıları (3. baskı)*. İngilizce Baskısını Hazırlayanlar: H. H. Gerth ve C. Wrights Mills, Çev. Taha Parla. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.